

Енчо Тилев, Тенчо Дерекювлиев (съст.). *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова*. Пловдив: Макрос, 2022, 364 с. ISBN 978-954-561-563-4.

Езиковедската общност у нас има повод за среща с ново четиво по лингвистика, което е с подчертано теоретичен характер и с макрозаглавие *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова* (Пловдив: Макрос, 2022). Учен с международна известност, Ст. Димитрова принадлежи към школата на проф. В. А. Звегинцев, която десетилетия наред е представителна за модерното развитие на лингвистиката. Читателят се среща с избрани текстове от научното творчество на проф. Димитрова, обобщаващи възгледите ѝ за пресупозициите и за антисистемата. В изданието е включен и нейният текст от авторитетната чуждестранна поредица „Новое в зарубежной лингвистике“, в който разглежда релациите между говорещия и слушащия и зависимостта на езиковото поведение на говорещия от представата му за степента на осведоменост на адресата, тоест анализиран е въпросът за пресупозициите на говорещия и слушащия, а в по-широк аспект – *граматиката на говорещия* и *граматиката на слушащия*. Книгата съдържа разгърнато резюме на руски и на английски. Приближени са фигурите на знакови имена от теорията и историята на световното езикознание: Сосюр, Якобсон, Блумфилд, Йесперсен, Болинджър... Появява се интригуващата теза за *книги парадигми*.

Вселената на езика е своеобразен пътеводител из лингвистиката. Отвежда до античния период и ролята на древногръцките мислители: „новатори, пионери, първи разчленили езиковата стихия на класове и първи приписали на тези класове определени категориални признаци (с. 45). Наративът на *Диалозите* представя собственото тълкуване по

конкретни и по-абстрактни въпроси, включително и по темата за категориите и техните разновидности. Стефана Димитрова е на мнение, че когато се говори за лингвистичната терминология, трябва да се има предвид към коя школа се отнася тази терминология.

Вселената на езика ясно показва колко условна може да бъде употребата на определени единици и фрази в езиковедския текст и колко е необходима предварителната подготовка, съчетана с интерпретаторските качества на автора. Прочитът на книгата уверява, че изрази като обща лингвистика, общо езикознание, а дори и продължаващият да бъде спорен, макар и присъстващ в университетски конспекти „увод в общото езикознание“ изискват не общи, редуцирани или схематични, а значителни познания от различни типове езици и съпоставителна техника в работата с изследователските парадигми – особено след като е дошло времето, в което езикът не е предмет само на лингвистиката, а на всички науки за човека, както е подчертано в *Диалозите*. Отбелязваме това, тъй като по наложена традиция някак сме свикнали горната граница на езиковите равнища да я виждаме в синтактичното ниво. *Диалозите* ни подсещат, че над равнището на изречението стои дискурсът, а изречението по Лангакър може да бъде микротекст или микродискурс.

Добре известно е, че Стефана Димитрова има рейтинга на международно признат автор в областта на лингвистичната прагматика, на езиковия релативизъм и теорията за езиковата антисистема. Аргументирано и с контекстуални доказателства е мотивирана постановката за изречението като основна единица и на езика, и на речта. Точно тук Ст. Димитрова говори за схващанията на В. А. Звегинцев и неговата школа, че изречението се узаконява като такова в контекста, тоест изречение има само при контекстуално включване, докато извънконтекстното е псевдоизречение, схема. В случая е използван терминът *конструктивна схема*.

Във връзка с контекстуализацията е важно да припомним тезата на Н. Д. Арутюнова, превърната в езикова формула и теоретична аксиома. На няколко пъти Ст. Димитрова подчертава, че е привърженик на тази формула: семантиката е по-силна от граматиката, а прагматиката е по-силна от семантиката. В пряка връзка с казаното стои и тезисът за вектора при езиковия изказ. Познатото положение, че фонемите изграждат морфемите, морфемите – думи, думите – словосъчетания, а те – изречения и текст, всъщност представя конструирането на езиковите съобщения от минималните единици в посока към усложнената им комбинаторика, като векторната ориентация тук е „от долу нагоре“. Езиковият изказ обаче започва от намерението на говорещия – то е и началото при

изграждането на езиковите съобщения, векторът е „отгоре надолу“, а един от първите, уловили това, е Ото Йесперсен: „Първо се появява определен логически конструкт, който после получава езиково изражение“ (с. 170). Моделът на Йесперсен „от значението към формата“ е прилаган широко в съвременната лингвистика. Този модел стои в ядрото и на теорията на функционалната граматика. Нейната най-авторитетна школа в света според Ст. Димитрова е функционалистката школа на А. В. Бондарко, която „прилага принципа от значение към форма на всички езикови равнища“ (с. 171). И тъй като тази школа е рускоезична, нека отбележим, че *Диалозите* дават отговор за засилващия се аналитизъм в съвременния руски език, а това е „свързано с десемантизацията на флексите и с разместването на предложната употреба (с. 185 – 186). В славяноезичен контекст установяваме ролята на запазеното влияние при научните парадигми на чешкото и полското езикознание: „В чешкото езикознание, както в никое друго, все още като конституция се спазват предписанията на Пражкия лингвистичен кръжец, а полското езикознание и досега се развива пълноценно под сянката на Алфред Кожибски“ (с. 30).

Въпросите, които коментира проф. Ст. Димитрова, не са само строго лингвистични, но засягат необходимостта от разграничавания при избистряне на съдържанието и същността на явленията. Тя подчертава, че съществуващата разлика между теоретично и практическо в езикознанието способства за постигане на яснота и функционална ориентация при изследователските подходи към езика, за преодоляване на подвеждащи „заблуди“ при пренос на терминология „за удобство“ или фрагментаризация на концепции. Срещу стеснения подход при тълкуването на *падежа* в българското езикознание проф. Ст. Димитрова извежда позицията на авторитетния славист проф. Иван Леков, според когото падежът е явление и на морфологично, и на синтактично равнище, комбинация от форма и функция, като изтъква, че съвременната лингвистика анализира падежа главно като семантико-синтактично явление.

Смятаме за уместно да отбележим и друго положение, доказващо необходимостта от теоретични разграничавания. Може да се каже, че определеното на Л. Блумфилд за думата като минимална свободна форма се е превърнало в дефиниционна константа. Само че при прочитата на *Диалозите* разбираме условието за нейната легитимност – тази дефиниция запазва актуалността си, но отнесена към езиците от средноевропейския стандарт. Това произтича от факта, че в тях думата е глобална единица, докато в индиански езици тя се създава по мозаечен модел във всеки речев акт – в случая Ст. Димитрова говори за неста-

билни единици със стабилна референция (стр. 27). С езиците на американските индианци тя се запознава при работата си върху теорията на лингвистичната относителност, която определя като една от трите основни теми на своите научни интереси. Нейната монография *Лингвистична относителност* (1989) представлява водещо изследване в тази област. Нека припомним, че в нея се съдържа обстоен анализ на възгледите на Сапир, Уорф, Хумболт, неохумболтианството, а от *Вселената на езика* разбираме как Хумболт е изпреварил значително времето си и остава неразбран. Влиянието му върху езиковедите от края на XIX и първата половина на XX в. се оказва изключително силно и многообразно, а в по-ранен етап интересът към него в САЩ е по-голям, отколкото в Европа. „Това се дължи на емигрантите лингвисти от Германия, които предимно в устна форма разпространяват идеите на създателя на общото езиковедие“ (с. 41). В *Диалозите* Ст. Димитрова тълкува понятието *категория*, като припомня теорията на Вилхелм фон Хумболт за вътрешната форма на езика, „послужила за стимул на цяло едно направление в езиковедията, наречено неохумболтианство“, и че „както за Хумболт, така и за неохумболтианците в криптотипната подоснова на езика се крият не толкова прототипи на граматичните понятия, колкото скрити и неизследвани докрай възможности за влияние върху мисленето и поведението на хората“ (с. 109).

Концептуализацията и *категоризацията* се дефинират като процеси на съзнанието. Прави впечатление диференциращата теза по отношение на двойката *когнитивистика – концептология*. Илюстрираме я с цитат: „Що се отнася до често срещаното напоследък обвързване на когнитивистиката с концептологията, имам определени резерви. Когнитивистиката е метод на изследване, т.е. дедуктивно направление в лингвистиката, и по-точно – в менталистките лингвистични формирования. Най-общо казано, тя се занимава с отношението *език – мислене* в процеса на концептуализацията и категоризацията на света. Концептологията, както личи от самото ѝ название, също е свързана с процеса на концептуализацията, но работи предимно не с менталните процеси, а с езиковия материал, с наличието на определени, фиксирани вече концепти в определени култури, затова в нея преобладава индуктивният подход. [...] Лингвистичната концептология е един от илюстративните източници на когнитивните изследвания, в които първо място заема категоризацията“ (с. 122).

С лингвистичния релативизъм се свързва и „въпросът за преводимостта, за съотношението между езика на оригинала и езика на превода. Всички знаем, че всяка една мисъл по един или друг начин може да

бъде изразена на всеки език. Но именно по един или друг начин. Когато човек слабо владее някой чужд език, остава с впечатлението, че всичко е преводимо, защото се води по съобщеното за някакви факти от действителността. Но при едно добро познаване на чуждия език преводачът се натъква на един от основните проблеми на Хипотезата – на проблема за *обратното влияние на езика върху мисленето и поведението на хората*. В такива случаи се налага наред с адекватната езикова форма да се търси и адекватно действащата в психологическо отношение форма и това често остава в зоната на непостижимото. Особено ако става дума за превод на поезия. Но и не само за поезия“ (с. 38 – 39).

Хипотезата присъства в тези *Диалози* и чрез тезиси на Уорф. С фраза от тях е даден отговор дали граматичните или лексикалните показатели са главните разграничители на езиците. „Езиците се отличават един от друг преди всичко по граматичните си структури. Граматиката не отразява действителността“ (с. 87). Доизясняването е направено чрез славянските езици – и български, и останалите славянски езици отразяват една и съща действителност, но в структурата на българския език отсъства „морфологично оформен падеж и има широко развита темпорална система. В другите славянски езици морфологичният падеж е налице, а темпоралната им система разполага с една-единствена форма за изразяване на миналата перспектива. Диференцирането на езиците на лексикална основа не може да бъде пренебрегвано, но то крие много опасности“ (пак там).

Противопоставянето между Сосюр и Якобсон, което прави В. А. Звегинцев в писмо до американския лингвист Ч. Грибъл, е насока за мнозина съвременни изследователи. По този въпрос проф. Ст. Димитрова има собствено становище. В унисон с енциклопедичната си осведоменост и свободното боравене с фактите, теоретичните виждания в различните школи, приликите и разликите в тях Ст. Димитрова ни дава предизвикателен отговор: „Много трудно е да си представим Сосюр и Якобсон като съвременници, но мислещи по толкова различен начин. [...] Теорията на Сосюр е по-херметично затворена в рамките на езиковата система, виждането на Якобсон е по-разширено. В центъра на вниманието на Сосюр е стройността и сложността на системата, разбира се като уникална многопластова формация, система от системи. Якобсон никъде не оспорва това разбиране, но не го абсолютизира. Той постоянно търси аналогия с други видове системи във Вселената и се опира често на теорията на литературата, а и на изкуствознанието като цяло. Обединяващ момент между двамата е разбирането на ролята на психологическия фактор в езиковата употреба. Но тази употреба е ин-

терпретирана в по-раздвижен вид у Якобсон, докато у Сосюр се наблюдава известна статичност на теоретичната схема. Неслучайно Якобсон разработва учението за шифтърите, които, от една страна, са някаква опора, някаква базова прослойка на езиковата система, а от друга страна, нарушават нейната вътрешна симетрия“ (с. 82).

Вселената на езика. Диалози с проф. Стефана Димитрова създава приятен контакт с науката за езика в различни посоки на лингвистичната теория и нейните представители. Тази книга ни кара да си задаваме въпроса въобще за същността на езикознанието и да се връщаме към актуалния характер на твърдението на акад. Ст. Младенов: „Не бива обаче да се мисли, че езикознанието, науката за всестранното изследване на е з и к о в а т а д е й н о с т у човека, по обем и метод се покрива с онази едностранчива и донякъде схоластична наука, що се нарича граматика...“. Диалозите за вселената на езика са предизвикателство от друг тип – дистанциращо се от стереотипното и традиционното, без обаче да отрича ролята на традицията.

Лингвистичната мисъл на проф. Ст. Димитрова е нестандартна и интригуваща. *Диалозите* потвърждават възможността да се говори за езика и лингвистиката едновременно и теоретично, и увлекателно, за което поредно свидетелство са включените в книгата избрани текстове от фундаментални проучвания на проф. Ст. Димитрова. Достоянство на изданието е и актуализираната библиография на нейните трудове, прегледно подредена от д-р Енчо Тилев, единия от съставителите. В предговора си към книгата той пише: „Разговорите за езика са изпълнени с парадокси и колизии, но едновременно с това очертават и пространства на присъствие във вселената на езикознанието. Подобно усещане за непостижимост на личността, знанията и идеите е изпитвал всеки, докоснал се човешки и професионално до проф. д.ф.н. Стефана Димитрова“ (с. 5).

Галина Брусева